

WYBITNI
KARTOGRAFOWIE
I ICH DZIEŁA
XVI–VIII w.

ZE ZBIORÓW KARTOGRAFICZNYCH
KSIĄŻNICY POMORSKIEJ

Książnica Pomorska
1 XII – 31 XII 2010 r.

Kartografia jako nauka pojawia się w starożytnej Grecji, gdzie uczeni starali się opisać kształt Ziemi, obliczyć jej rozmiary oraz opracować dokładne mapy świata, przedstawiając po raz pierwszy kulistość naszej planety.

Najstarszą zachowaną mapą na świecie, rysowaną na papirusie, jest mapa z tzw. Papirusu Artemidora, który powstał prawdopodobnie w połowie I w.p.n.e.

Dorobek świata starożytnego w zakresie astronomii, geografii i kartografii zebrał znakomity astronom i geograf aleksandryjski Klaudiusz Ptolemeusz (II w. n.e.) w słynnej Geografii, stanowiącej najwyższe osiągnięcie starożytnej kartografii. Załączył też 27 map przedstawiających ogólny obraz kartograficzny świata.

W średniowieczu wraz z ograniczeniem możliwości podróżowania rozwój kartografii uległ początkowo zahamowaniu. W późnym Średniowieczu w XIV wieku dzięki powszechnemu zastosowaniu kompasu (busoli), powstawały także portolany t.j. mapy morskie malowane na pergaminie. Używali ich żeglarze, zwłaszcza w okresie wielkich odkryć geograficznych. Wyprawy m.in. Krzysztofa Kolumba zmieniły całkowicie poglądy na wielkość i ukształtowanie Ziemi. Pojawiały się coraz liczniejsze nowe "opisania świata" (kosmografie), jak choćby Gerarda Mercatora (1569) i Abrahama Orteliusa (1570).

Zarówno te pierwsze neolityczne jak i późniejsze starożytne mapy prócz swej funkcji praktycznej, zachwycaly także swym pięknem graficznym. Sztuka kartografii wzniosła się na wyżyny już w czasach późnego średniowiecza, a następnie oświecenia.

Powstały różne szkoły kartograficzne, a największe znaczenie miała szkoła flamandzka, której główną zaletą była rezygnacja z map pochodzących z Geografii Ptolemeusza i wydawanie nowych opracowań dokumentów kartograficznych. Jednak większość map powstałych między XVI a XVIII w. to mapy wojskowe, a także mapy tworzone dla celów podatkowych. Podczas wojen szwedzkich w XVII wieku powstało wiele planów, wśród których przeważały plany twierdz.

Wiek XVII to tak zwany złoty okres kartografii niderlandzkiej. W Amsterdamie ośrodku produkcji kartograficznej, działali najlepsi ówczesnie kartografowie, gdzie powstały ich znakomite mapy i atlasy. W wyniku kontaktu z Europejczykami, mapy stworzone przez flamandzkich i holenderskich kartografów takich jak Abraham Ortelius, Gerard Mercator, Willem Blaeu ukazały Japończykom nieznany dotąd świat.

Większość map, widoków i planów w tamtym okresie była wykonana w technice miedziorytu; bardzo często odbitki były następnie kunsztownie, ręcznie kolorowane. Początkowo jednak dokładność map była niewielka, a odwzorowania rzeczywistości raczej domysłem niż faktem, stąd mapy to prawdziwe dzieła sztuki; bogate w przepiękne, kolorowe ilustracje, malowane marginesy i ozdobne czcionki.

Na dawnych mapach kartograf wymyślał wszystkie znaki topograficzne, później bywały one ujednolicane i zawarte w obowiązujących instrukcjach geodezyjno-kartograficznych. Wtedy też panowały pewne ogólne zasady kolorów, i tak zielony oznaczał lasy, żółty drogi, różowy miejscowości i in.

Standardowy rysunek mapy do końca XVIII w. był perspektywiczny, czyli skośnie oświetlony. Dopiero w 1799 r. Lehmann wprowadził rysunek prostopadle oświetlony, czyli po prostu widok z lotu ptaka.

Początki powstawania map łączą się z rozwojem grafiki jako sztuki i techniki powielania kompozycji rysunkowych, wywodzącej się z antycznej gliptyki (rzeźbienie i rytowanie kamieni szlachetnych). Odwzorowywanie map odbywało się przy użyciu matryc, zwyczaj ten wywodzi się ze starożytnych Chin. Chińczycy wykonywali mapy w drewnie i na jedwabiu, a w późniejszym okresie na papierze, gdy został on już wynaleziony.

Rzeczywisty rozwój kartografii przyspieszyło pojawienie się papieru, a następnie wynalazek druku. Na terenie Europy pierwsza datowana grafika wykonana techniką drzeworytniczą pochodzi z 1423 roku.

Drzeworyt jest najstarszą techniką graficzną. Na wygładzoną powierzchnię drewnianego klocka nanosi się rysunek, wycinając go we właściwy sposób za pomocą różnego rodzaju noży i dłutek. Jeśli chcemy mieć czarny rysunek na białym tle, to trzeba wyciąć całe tło, pozostawiając wypukłe linie rysunku.

W XV i XVI wieku drzeworyt zaczyna ustępować dokładniejszemu, bardziej precyzyjniej oddającemu kreskę, miedziorytowi.

Trudno jest ustalić czas i pochodzenie miedziorytu jako sztuki graficznej, chociaż pojawia się w Europie w XV wieku. Już bowiem w średniowieczu złotnicy i płatnerze zajmowali się wycinaniem w metalu rysunków. Miedzioryt to technika graficzna wklęsła. Rysunek wykonuje się rylcem na wypolerowanej płycie miedzianej. Płytę pokrywa się farbą, po czym usuwa się jej nadmiar tak, że farba pozostaje jedynie w wyżłobionych rowkach. Metoda ta wykorzystywana jest chętnie przez kartografów. Umożliwia ona uzyskiwanie poprzez głębię nacięć, różnych nasycień szarości i czerni. Do końca XV wieku najpopularniejszą techniką zdobienia była tempera, technika malarska znana od starożytności. Jest to najstarszy rodzaj farby emulsyjnej, wyrabianej poprzez łączenie barwników za pomocą żółtka jaj, żywicy lub oleju.

Technika miedziorytowa posiada poza sztychem i miedziorytem jeszcze wiele odmian pozwalających na uzyskanie wielu interesujących efektów artystycznych. Pojawia się miedzioryt cięty igłą nazywany suchorytem.

We wcześniejszych artystycznych technikach graficznych, mapy były kolorowane ręcznie. W Anglii odbitkom miedziorytu punktowanego nadawano walory barwne w procesie druku. Kolor uzyskiwano poprzez przetarcie farbami poszczególnych partii płyty. Rozwój tej metody we Francji oparł się natomiast na nadawaniu odbitkom kolorów przez stosowanie wielu płyt.

Najstarszy ze znanych miedziorytów znajduje się w Berlińskim Zbiorze Rycin, datowany jest na 1446 r. i posiada proveniencję niemiecką. Miedziorytnicze kopie będące pierwszymi odbitkami Albrechta Dürera (1471–1528), niemieckiego malarza i grafika, oddają charakter i wyrazistość drzeworytu. W okresie XVI–XVIII wieku ryciny miedziorytnicze pełniły funkcję ilustracji książkowej oraz planszy kartograficznej.

Charakterystyczną cechą każdej kopii miedziorytowej, jest mocno odcisnięty na papierze brzeg płyty. Płyta taka jest na ogół miękka i dlatego też można z niej odbić około pięćdziesięciu rycin. Do druku odbitek służy specjalna prasa miedziorytnicza, składająca się z dwóch ram, w których umieszczone są dwa walce żeliwne i urządzenie do regulowania tłoku. Między walcami leży ruchoma płyta metalowa, na którą w czasie druku kładzie się płytę miedziorytową i papier. Miedzioryty odbija się na papierze szmacianym, nieklejonym. Szczególnie nadają się do tego celu papiery japońskie, chińskie i holenderskie, mięsiste i miękkie.

Litografia pojawia się pod koniec osiemnastego wieku, wypierając starsze techniki reprodukcji materiałów kartograficznych jednocześnie skracając czas opracowania i zwiększenie nakładu wydawanych map.

Nie znaczy to jednak, że litografię wykorzystywano powszechnie. W kartografii urzędowej dominowało raczej wykonywanie map w rękopisach lub kopiach rękopiśmiennych.

MATTHIAS SEUTTER

1678–1757

Matthäus Seutter (Matthias Seutter) (ur. 1678 r., zm. 1757 r. w Augsburgu), był jednym z uznanych kartografów, syn złotnika, niemiecki kartograf, wydawca i grafik.

W 1697 roku Seutter rozpoczął studia w Norymberdze, kształcił sztukę grawerowania u Johanna Baptisty Homanna w Norymberdze, a następnie pracował w wydawnictwie Jeremiasa Wolffa w Augsburgu.

W 1710 roku założył własne wydawnictwo i drukarnię. Cały czas jego firma konkurowała z oficyną Homanna. Seutter wydał duży liczbę map, atlasów i globusów. Firma Matthiasa Seuttera zdobyła sławę w produkcji wysokiej jakości atlasów i globusów.

Jego największym osiągnięciem sztuki kartograficznej był atlas *Atlas geographicus oder accurate Vorstellung der ganzen Welt [...]* wydany w Augsburgu w 1725 roku. W latach 1740–1742 Seutter otrzymał przywilej chronić jego dzieła przed przedrukiem na terenach południowych Niemiec (Palatynatu Nadreńskiego, Szwabii i Frankonii). W tym czasie wydał po raz pierwszy *„Atlas Minor [...]*”, zawierający ogólne mapy z atlasu z 1725 roku, w następnej edycji z 1744 roku wydanie obejmowało 66 map. Na pozostałym obszarze Niemiec istniało możliwość kopiowania jego map bez zgody autora.

Mało oryginalne mapy zostały wydrukowane w kraju. Seutter nie wykorzystywał osiągnięć uniwersytetu w dziedzinie matematyki i nauk przyrodniczych. Kopiował prace innych kartografów, rytując płyty miedziorytni czy na podstawie ich map. Naładując jako wzór swego mistrza Homanna, szybko dorastał do poziomu swojego największego konkurenta. Wiele z jego map, to najczęście kopie innych kartografów. Mapy uzupełniane były elementami dekoracyjnymi przedstawiającymi ludzi, faunę i florę. Te elementy sprawiały, że mapy odróżniały się od oryginałów. Ponad 500 map były publikowane w jego wydawnictwie. Współpracował z takimi artystami jak: Martin Gottfried, Christophius, Melchior Renu lub Gottfried Rogg. Niektóre mapy z atlasów Seuttera opracowane były przez Gabriela Bodenehra Starszego [1664–1758], niemieckiego miedziorytnika, kartografa i wydawcy działającego w Augsburgu, znanego z licznych widoków i planów miast europejskich.

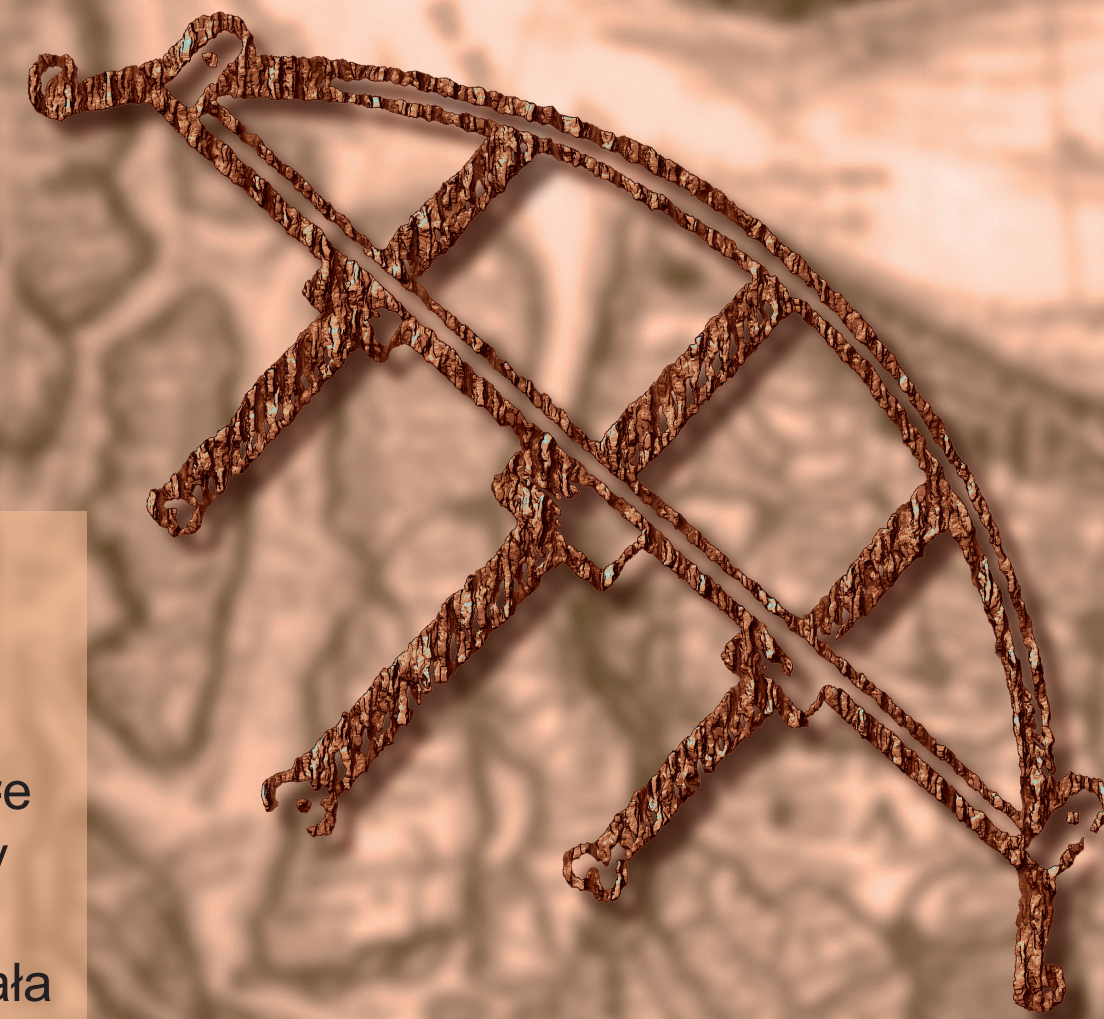
Karol VI uhonorował działalność Seuttera przez nadanie mu w 1731 roku tytułu cesarskiego geografa *„Sacrae Cezarei Majestatis”* (w skrócie na karcie *SCMaj. Geogr lub SCMG*).

Matthäus Seutter zmarł w 1757. Jego majątek podzielono pomiędzy trzech spadkobierców syna Carla Albrechta (1722–1762) i jego zięcia Conrada Tobiasa Lottera (1711–1777) i jego partnera w interesach Georga Balthasara Probst, którzy prowadzili działalność poligraficzną przez kolejne pięć lat.

Część płyt z dzieła *Atlas Minor [...]* odziedziczył Lotter, który w 1757 roku uzupełniony o jego adres wydawniczy wznowił publikację atlasu.

Atlas Minor praecipua orbis terrarum imperia [...] Matthäusa Seuttera

TOBIAS LOTTER

1717–1777

Tobias Conrad Lotter (1717–1777), jeden z bardziej znanych kartografów osiemnastowiecznej szkoły niemieckiej. Był wydawcą, kartografem i grawerem działającym w Augsburgu.

Tobias Lotter urodził się 1717 w Niemczech. Został zatrudniony przez Matthäusa Seuttera „starszego” na stanowisku grawera i stał się jego najbardziej z wydajnych pracowników. Ożenił się z najstarszą córką Seuttera. Z sukcesem prowadził własną firmę, którą przejął w 1757 roku. Po jego śmierci w 1777 roku, działalność wydawnicza była kontynuowana przez jego syna Matthew Albrechta Lottera. Do 1757/58 Lotter był jedynym właścicielem.

Początkowo wydawał mapy z nazwiskiem M.G. Seutera dopisując w tytule „Anjezo im Verlag bey Tob. Con. Lotter Geogr. in Augsburg”. Następnie zacierał nazwę Seuttera na wszystkich oryginalnych płytach i zastępował ją własną. Wydawał również własne mapy dalekie od oryginalności, będące naśladownictwem map kartografów holenderskich.

W kilka lat później w odpowiedzi na zapotrzebowanie na małoformatowe mapy wydaje *„Atlas geographicus portatilis XXIX. mappis orbis habitabilis regna exhibens”*. Wydany w Augsburgu ok. 1760 r. zawierał 42 mapy. Na początku atlasu znajduje się mapa z planiglobami i w podobnej formie przedstawiona jest mapa nieba, dalej mapy kontynentów i państw europejskich, w tym mapa Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pozostałe ziemie polskie są przedstawione na kilku innych mapach, dodatkowe mapy dotyczą głównie terenów Niemiec.

Lotter w końcu stał się jednym z najwybitniejszych kartografów. Po śmierci Tobiasa Conrada Lottera wydawnictwo przejmuje jego syn Matthew Albert Lotter (1741–1810), kontynuując działalność początkowo z bratem (Georgem Friedrichem), pod nazwą firmy Globe-Lotter’sche Verlag w Augsburgu, którego działalność wydawnicza trwała w latach 1758–1810. Na wydawanych przez niego mapach w tytułach nadal widniało nazwisko ojca.

Atlas novus sive tabulae [...] Tobiasa Conrada Lottera

NICOLAS DE FER

1646–1720

Nicolas de Fer (ur. 1646 r., zm. 1720 r. w Paryżu), paryski rytownik i kartograf. Nicolas de Fer był jednym z najbardziej aktywnych, czołowych i wpływowych francuskich wydawców siedemnastego i na początku osiemnastego wieku, zwany „King's geograf”.

Był najmłodszym synem paryskiego drukarza i wydawcy Antoine de Fer. Sukces wydawniczy obejmuje ponad 600 planów i map, w tym polityczne, administracyjne, kościelne, hydrograficzne Francji i różnych krajów sąsiadujących. Działalność edytorska de Fera, w znacznej mierze poświęcona była terytorium i strefie wpływów Francji, stanowiła istotny element popularyzacji władzy Burbonów.

Po śmierci ojca w 1673 roku przejął jego wydawnictwo, które pod jego kierownictwem przeżywa rozkwit. Nicolas de Fer opublikował wiele atlasów, specjalizuje się w publikacji dokumentów kartograficznych utrwalających nowe wydarzenia polityczne: zmiana granic, mapy najnowszych zdobyczy Ludwika XIV, miasta zaprojektowane ufortyfikowane przez Sebastiana Vaubana (1633–1707), francuskiego inżyniera wojskowego króla Ludwika XIV., podróże i odkrywanie nowych terytoriów. Zamieszczane były w publikacjach jako dokumenty ilustrujące treść danego wydawnictwa.

Popularność Nicolasa de Fer rosła, zakończona nobilitacją wśród kartografów otrzymaniem w roku 1691 tytułu oficjalnego geografa Geographe du Grand Dauphin, nadana przez ostatniego króla francuskiego Ludwika XIV, zwanego delfinem a późniejszego króla Hiszpanii.

Jego znakiem i symbolem był Kula Royale, **logo de FERS** był nazywane „La Sphere Royale” zamieszczane w jego wydawnictwach. Publikuje katalog „La Sphere Royale — Katalog des Ouvrages de Fer de Sr”, który prezentuje jego główne publikacje, w celu składania zamówień.

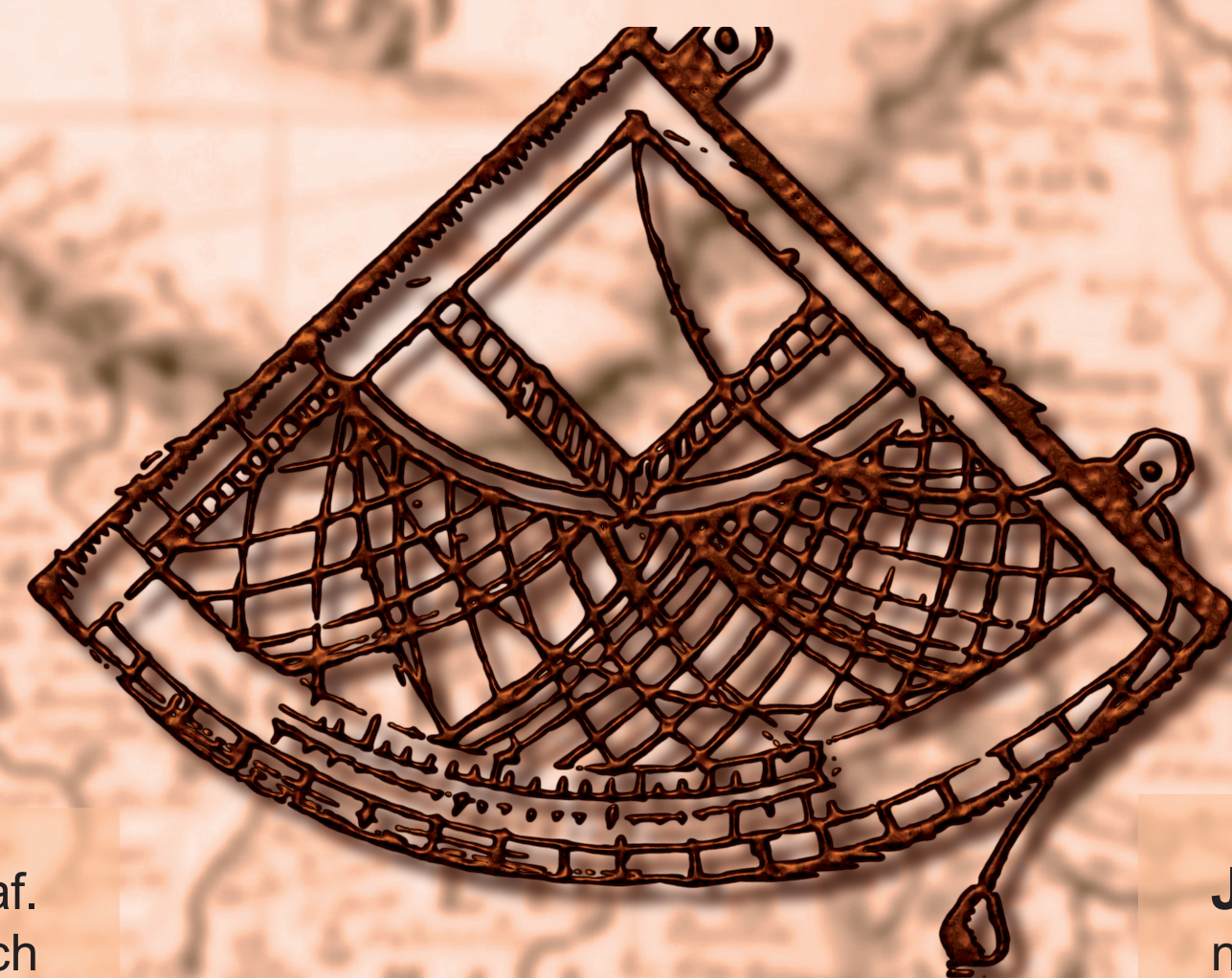
Do jego najważniejszych dzieł należą m.in. atlasy „Les Côtes des France” (1690), „Les Forces de l'Europe” (1690–95), „Atlas Curieux” (1700–1705) czy „Les Beautés de la France” (1708). W edycji 1705 roku większość map zostało zaktualizowanych i poprawione daty. Zastosował po raz pierwszy indeksy map. Metoda indeksowania pozwalała na małej karcie dostarczyć dużą ilość informacji.

Ostatnie 30 lat życia było również płodnym okresem odznaczającym się produkcją atlasów. Nicolas de Fer jest również znany z dużej produkcji map ściennych, w sumie wydał ich około 26, a także z wydawanych na szeroką skalę planów miast europejskich m.in. Szczecina.

Zmarł 25 października 1720, a jego majątek został podzielony między trzy córki, których mężowie byli zaangażowani w działalność wydawniczą świadczącą usługi grawerskie. Mapy i atlasy Nicolasa de Fer nadal publikowane były przez jego spadkobierców przez kolejne dwadzieścia lub trzydzieści lat.

Introduction à la Fortification [Les Forces d'Europe] Nicolasa de Fer

JOHANN HOMANN

1664–1724

Johann Baptist Homann (ur. 20 marca 1664 r., zm. 1 lipca 1724 r.), niemiecki geograf i kartograf, rytownik, były dominikanin i urzędnik.

Homann urodził się w Oberkammlach поблизу Kammlach w Bawarii. Po długim okresie dominacji holenderskiej, rodzina Homanna stała się jednym z najważniejszym wydawców map w Niemczech osiemnastego wieku. Po osiedleniu się w Norymberdze w 1688 roku, Johann Baptist Homann pracował jako rytownik map. Własną firmę założył Homann w Norymberdze około 1702 roku.

Wkrótce po opublikowaniu pierwszego atlasu, w 1715 został mianowany Homann Geografem Cesarskim (*Imperial Geograf*) z Świętego Cesarstwa Rzymskiego. W tym samym roku zostaje członkiem Pruskiej Akademii Nauk. Szczególne znaczenie dla kartografii miał cesarski przywilej druku (*Latin impressoria privilegia*). Przywilej ten chronił przez pewien czas autorów: drukarzy, miedziorytników, grafików, twórców map i wydawców. we wszystkich dziedzinach nauki. Były one również bardzo ważne, ponieważ umożliwiały zdobycie potencjalnych klientów.

W 1716 opublikował Homann swoje dzieło, wielki atlas całego świata „*Grosser über die ganze Welt Atlas*”, składający się z 126 kart.

Większość jego map geograficznych zamieszczona została w „*Atlas Novus*” (1714), „*Atlas Geographicus Maior*” (ok. 1780) i „*Atlas Homannianus*” (Amsterdam, 1731/96). Astronomiczne mapy, wydawane były we współpracy z Johannem Gabrielem Doppelmayrem i zamieszczane w różnych publikacjach m.in. w opublikowanym zbiorze pośmiertnie przez spadkobierców, w dziele „*Atlas Coelestis w Mundus spectabilis et quo w Eodem Stellarum [...]*”, wydanym na 30 płytach w 1742 roku.

Homann zmarł w Norymberdze. Po śmierci założyciela w 1724 roku firma była kontynuowana pod kierunkiem jego syna Johanna Christopha Homanna (1703–1730)) a następnie przez jego spadkobierców (przyjaciela syna Johanna Michaela Franza (1700–1761) i siostrę męża Johannę Georgę Ebersberger (1695–1760). Spółka kontynuowała działalność wydawniczą pod różnymi nazwami. Była znana jako „*Homann Erben*”, „*Homannianos Heredes*”, „*Heritiers de Homann*” za granicą, działająca aż do 1848 roku i miała szeroki wpływ na publikowanie map w Niemczech.

Oprócz atlasów, firma wydała bardzo dużą liczbę pojedynczych map, tworzyła plany i mapy geograficzne, ciąż niebieskich, astronomiczne (zamieszczane na ogół w atlasach). Globusy nacechowane były geograficzną dokładnością i estetyką. Mapy wyróżniały się dekoracyjnymi kartuszami, którym Homann poświęcał więcej uwagi niż treści mapy.

Atlas Novus Terrarum Orbis Imperia Regna [...] Johanna Baptisty Homanna

GERARD MERKATOR

1512–1594

Gerard Merkator, właśc. **Gerhard Kremer** urodził się w 1512 r. jako Gheert Cremer (lub Gérard de Crémère) we flamandzkim mieście Rupelmonde, zmarł 2 grudnia 1594 r. w wieku 82 lat.

Łacina był językiem wykształconych elit Europy, rutynowo latynizowano ich nazwiska. Dlatego nie Gerharda Cremera (*Cremer* jest holenderskim odpowiednikiem) a Gerardusa (lub Gerhardusa) Mercatora uznano za bardziej historycznie poprawne nazwisko.

Gerard Mercator to prekursor współczesnej kartografii. Był matematykiem i geografem. Wyróżnił się w różnym czasie jako kaligraf, grawer, producent instrumentów naukowych i wydawca. Nie mniej imponujące są jego głębokie zainteresowanie matematyką, astronomią, kosmografią, magnetyzmem lądowym, historią, filozofią i teologią.

Jest autorem odwzorowania walcowego wiernokątnego, znanego jako odwzorowanie Merkatora. Gerard Mercator był kimś więcej niż tylko wydawcą map. Pomimo jego sławy jako kartografa, jego głównym źródłem dochodu było wyrabianie instrumentów astronomicznych. Ciekawy otaczającego go świata, osiągnął sukces jako przedsiębiorca, a także wniósł znaczący wkład do sporządzania map. Merkator zaadaptował nowy, włoski styl kursywy zwany italką.

Napisy kursywą uważał za bardziej odpowiednie niż gotyckie pismo naukowe, często mniej czytelne. W 1540 roku opublikował krótką instrukcję, „*Latinarum Literarum, quas Italicas cursoriasque vocant, stosunek scribingarum*” (*Jak pisać alfabetem łacińskim, który nazywają kursywa lub Cursive*).

Opanował sztukę grawerowania u rytownika i wytwórcy globusów Gaspara Van der Heyden (znanego też jako Gaspar Myrica). W wieku 24 lat współpracował przy wykonaniu modelu globu ziemskiego, a w 1541 roku wykonał nowy dokładniejszy globus.

W 1537 roku ukończył pierwsze samodzielne dzieło — mapę Ziemi Świętej, na którą naniósł ponad 400 nazw. Oznaczył też biblijną trasę wyjścia Izraelitów z Egiptu do Ziemi Obiecanej, zaznaczając miejsca ich obozowisk.

Opublikował mapę świata w roku 1538. Merkator jako pierwszy użył nazwy Ameryka zarówno w odniesieniu do Ameryki Północnej jak i Południowej.

W latach 1585–1595 wydał zbiór map w formie księgi, ozdobiony wizerunkiem tytana Atlasa. Nazwa ‘atlas’ odwołuje się do postaci króla Atlasa z Mauretanii, który uważany był za astronoma, matematyka i filozofa. Przejął jego nazwę do określenia po raz pierwszy opublikowanego atlasu geograficznego „*Atlas sive Cosmographiæ et Meditationes Fabrica Mundi et de Fabricati Figura*”.

Atlas wydawany był w trzech częściach. Wydanie z 1585 zawierało 51 map skupiając się na mapach Francji, Niemiec i Holandii, wydanie z 1589 miało 23 mapy, koncentrując się na mapach Włoch i Grecji.

Pełne wydanie atlasu nastąpiło w 1595 roku przez syna Rumolda, w którym zamieszczono 74 mapy wydane wcześniej, uzupełnione o 28 nowych map obejmujących większość pozostałych części Europy.

Mercator energicznie szukał nowych materiałów źródłowych i stał się autorem oryginalnych map, które osobiście zaprojektował i grawerował. Podobnie jak inni twórcy, Mercator powoływał kolorystów, głównie kobiety, w celu zwiększenia atrakcyjności map.

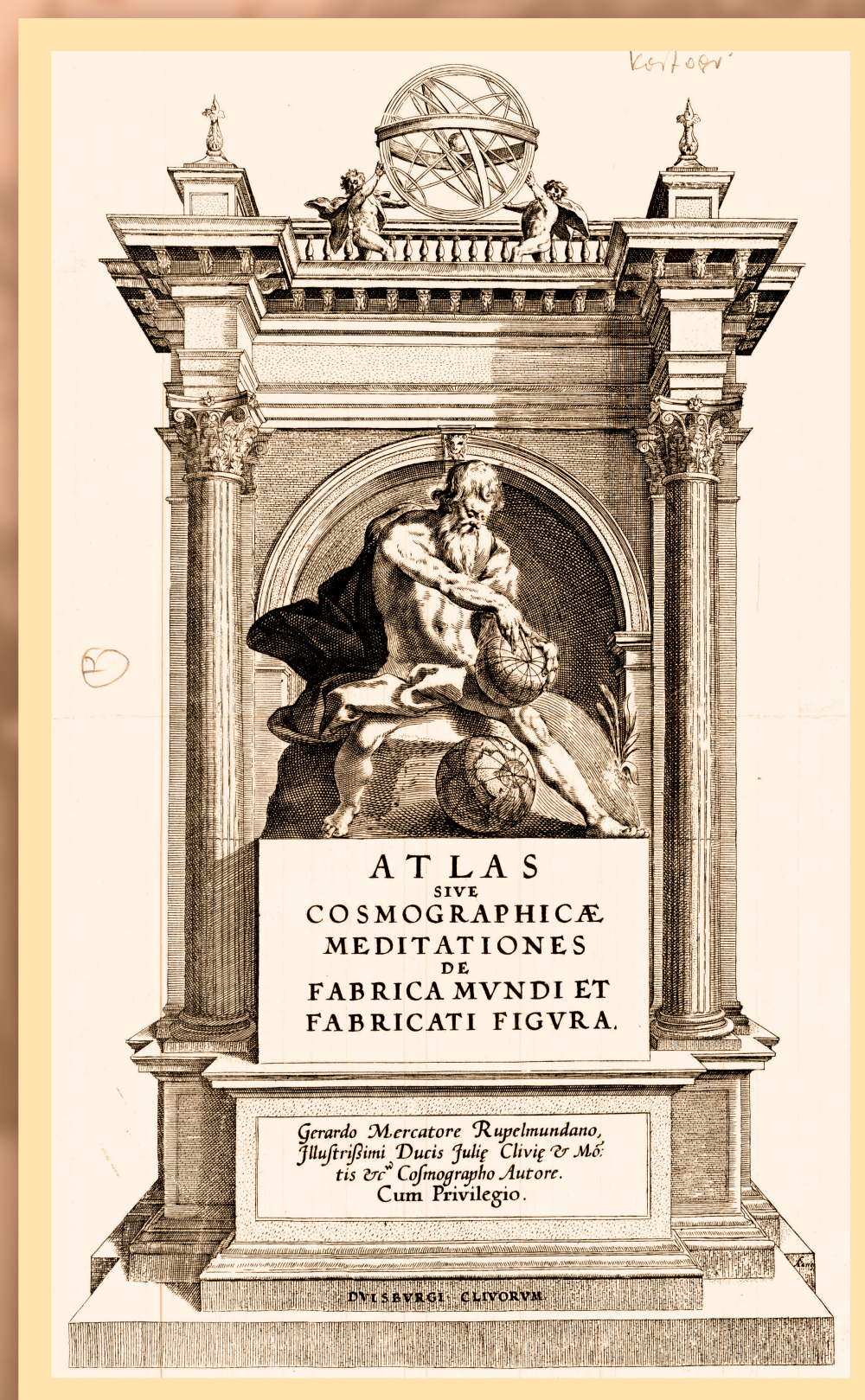
Po udarze w maju 1590 roku, Mercator nie mógł mówić i miał sparaliżowaną lewą stronę ciała, mimo to kontynuował pracę nad atlasem. Po jego śmierci w roku 1594 działalność rytowniczą i wydawniczą kontynuował jego syn Rumold (1545–1599), autor mapy świata i regionalnych map Europy,

Po śmierci Rumolda, w 1604 płyty miedziorytnicze służące do wydawania map, przejął Jodocus Hondius Starszy w wyniku kupna ich na aukcji.

Po śmierci Jodocusa Hondiusa Starszego działalność wydawniczą kontynuowali jego synowie Jodocus i Henricus. W roku 1606 opublikowali nowe, bardziej geograficznie pełne wydanie uzupełnione o czterdzieści dodatkowe mapy. W atlasie jako autora ze względu na jego wielkość umieszczono Mercatora i siebie jako wydawcę. Tańsza wersja wprowadzona w 1607 roku, wzorowana była na kieszonkowym wydaniu *Theatrum* Orteliusa.

Atlas Gerarda Mercatora tłumaczony i wydany był między 1606 i 1641 rokiem w 30 pełnych edycjach Mercator-Hondius w języku niderlandzkim, francuskim, niemieckim i angielskim. Od 1638 roku atlas ukazywał się w rozszerzonej formie. Atlas cieszył się popularnością również w późniejszym okresie 1607–1738, o czym świadczą 25 edycje Hondiusa i jego następców.

W belgijskim Sint-Niklas znajduje się muzeum poświęcone Merkatorowi. Wryty portret Mercatora trzymającego kulę ziemską i dzielniki wskazuje, że wydawca stał się marką w kartograficznej działalności wydawniczej.

Atlas sive cosmographiæ meditationes de [...]
Gerarda Mercatora

ABRAHAM ORTELIUS

1527–1598

Abraham Ortelius (ur. 2 kwietnia 1527 r., zm. 28 czerwca 1598 r. w Antwerpii), jeden z najważniejszych i popularnych w Europie postaci historii kartografii okresu renesansu. Flamandzki geograf, kartograf, grafik, historyk, był samoukiem. Na rynku wydawniczym zaisniał jako wydawca map komercyjnych i sprzedawca antyków.

W 1570 roku w Antwerpii wydał pierwszy usystematyzowany zbiór map świata pod tytułem „*Theatrum Orbis Terrarum*”. Atlas ten stanowił pierwowzór współczesnego atlasu. Zawierał ujednolicone mapy pod względem wymiarów i stylu, w większości były to przeróbki map rękopiśmiennych i drukowanych.

Pierwsze wydanie atlasu ukazało się w języku łacińskim w 1570 roku w Antwerpii. Zawierał on 53 mapy, wrytowane przez Fransa Hogenberga (ok. 1535–1590). Do 1612 roku wydano około 45 edycji tego dzieła. W kolejnych wydaniach mapy w atlasie były aktualizowane i poprawiane. Wydawnictwo to ukazało się w kilku językach na świecie m.in. niderlandzkim, francuskim, niemieckim.

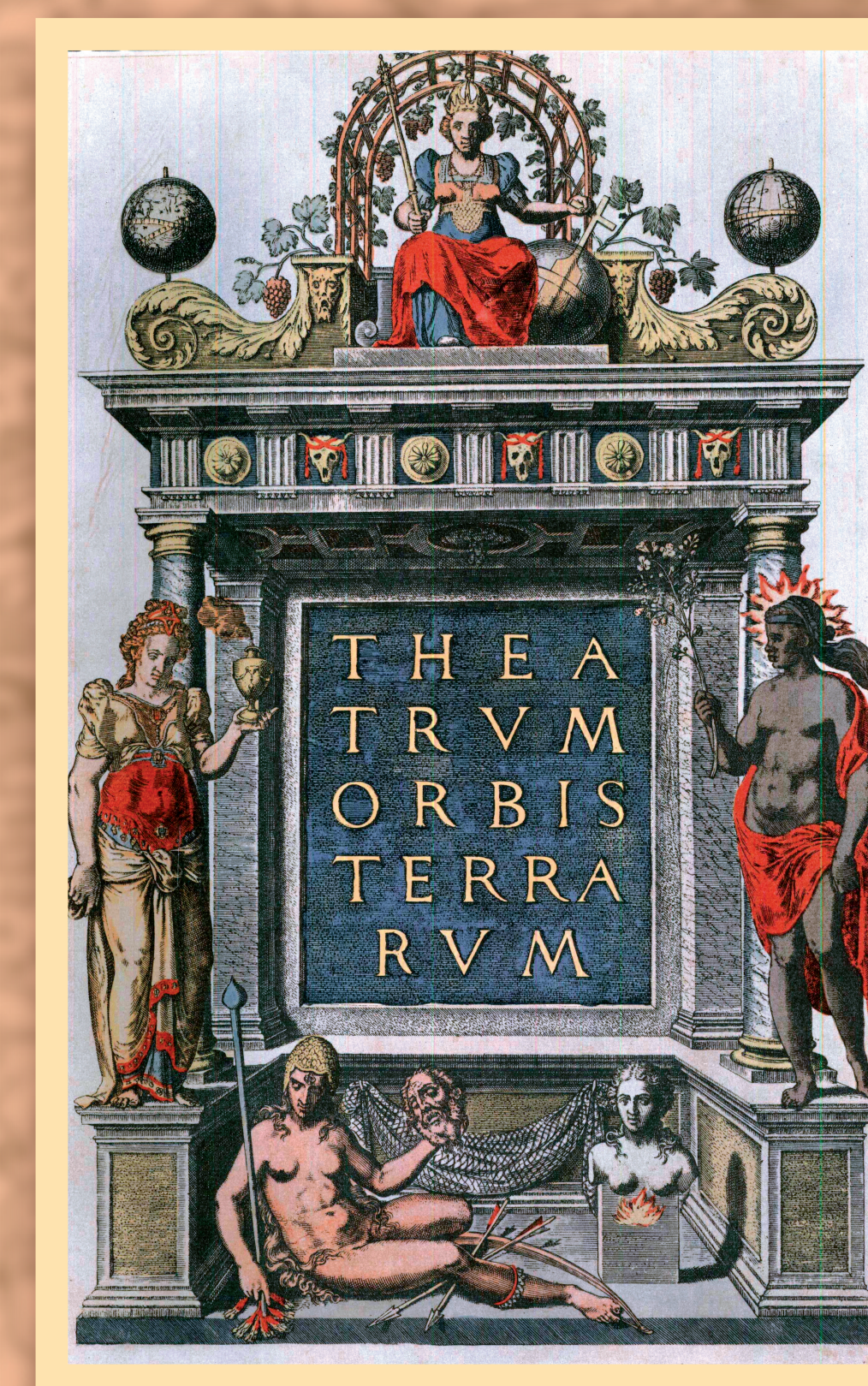
Od 1579 roku wydawała go znana oficyna wydawnicza Christoffela Plantina (1514–1589), działająca w Antwerpii.

Po śmierci Orteliusa atlas wydawany był przez antwerpską oficynę Johanna Baptiste Vrientsa (ok. 1552–1611), dzięki któremu pojawiły się na rynku wydania angielskie i włoskie.

Wydanie Atlasu Abrahama Orteliusa z 1570 roku zawiera mapę Polski autorstwa Wacława Grodeckiego, mapę Śląska Martina Helewiga i mapę Prus Heinricha Zella, zastąpioną w późniejszych wydaniach, od 1584 roku mapą Caspara Hennebergera. W atlasie od 1573 roku zamieszczono mapę Księstwa Oświęcimsko-Zatorskiego Stanisława Porębskiego oraz mapę Infant Johanna Portantiusa.

Abraham Ortelius ma szersze prawo niż Gerard Mercator do tytułu Ojca nowoczesnego atlasu świata („*Modern World Atlas*”), mając na uwadze wykorzystanie przez niego dostępnych źródeł historycznych, wykorzystanych przy opracowaniu map.

Theatrum Orteliusa jest pierwszym opracowanym atlasem na podstawie metody wypracowanej przez autora. Charakteryzuje się całością atlasu składającego się z dwóch części: map i tekstu. Zaopatrzył atlas w stale aktualizowany spis geografów i kartografów. Ortelius sam własnoręcznie

Theatrum orbis terrarum Abrahama Orteliusa

WILLEM BLAEU

1571–1638

Blaeu Willem Janszoon (ur. 9 grudnia 1571 r w Uitgeest lub Alkmaar zm. 21 października 1638 r. w Amsterdamie), holenderski kartograf i wydawca. Złatinizowana forma nazwiska to Guljelmus Caesius. Blaeu założył jedną z największych firm kartograficznych w 1599 roku. Był uczniem i przyjacielem Tycho de Brahe (1546–1601), duńskiego astronoma od którego posiadał wiedzę z zakresu nauk astronomicznych.

Na początku XVII wieku Amsterdam stał się jednym z najbogatszych miast handlowych w Europie. Blaeu założył sklep z instrumentami naukowymi, jednocześnie rozszerzając działalność w zakresie kartografii map, wydawania książek a także globusów.

Jego znaczące wczesne prace to mapa Holandii (1604), mapa świata „*Nova orbis terrarum*” (1605/06), morski atlas *Het Licht der Zeevaert* wielokrotnie wydawany w różnych językach i pod różnymi tytułami.

Stały kontakt z żeglarzami i kupcami dawał Willemowi Blaeu’a informacje o najnowszych odkryciach geograficznych. Te wiadomości wykorzystywał przy opracowywaniu nowych map.

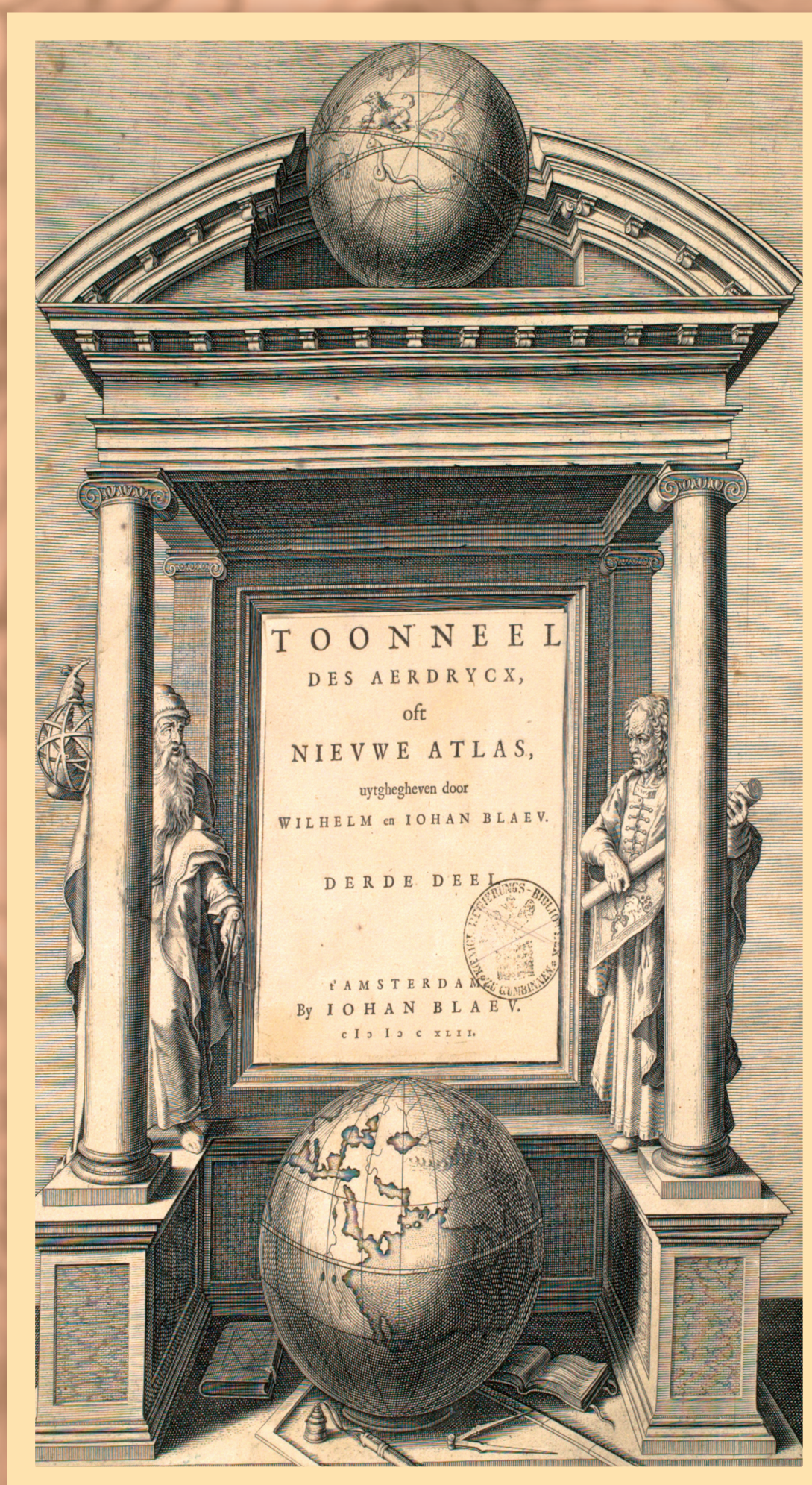
W 1633 roku Blaeu stał się oficjalnym kartografem Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej. Cztery lata później tj. w 1637 roku przenosi zakład drukarski do Bloemgracht, gdzie znajdowały się maszyny do odlewania specjalnych typów map. Ofertą firmy były pokoje gościnne dla wielu grafików i kolekcjonerów, współpracujących z jego oficyną wydawniczą. Drukarnia w Bloemgracht działalność kontynuowała do 1650 roku.

Łacińskie wydanie dzieła Willema Janszooona i Joana Blaeu’a „*Theatrum orbis terrarum*” powstało na podstawie atlasu pod tytułem „*Atlas Novus orbis*” lub „*Theatrum terrarum*”. Został opublikowany w czterech tomach, których edycja rozpoczęła się w 1645 roku. Pierwsze wydanie tego atlasu odbyło się w roku 1635, w dwóch tomach w językach: niemieckim, holenderskim, łacińskim i francuskim Atlas wydany w 1662 roku został rozszerzony do 12 tomów. W tym czasie atlas był znany jako „*Atlas Maior*” (Wielki Atlas).

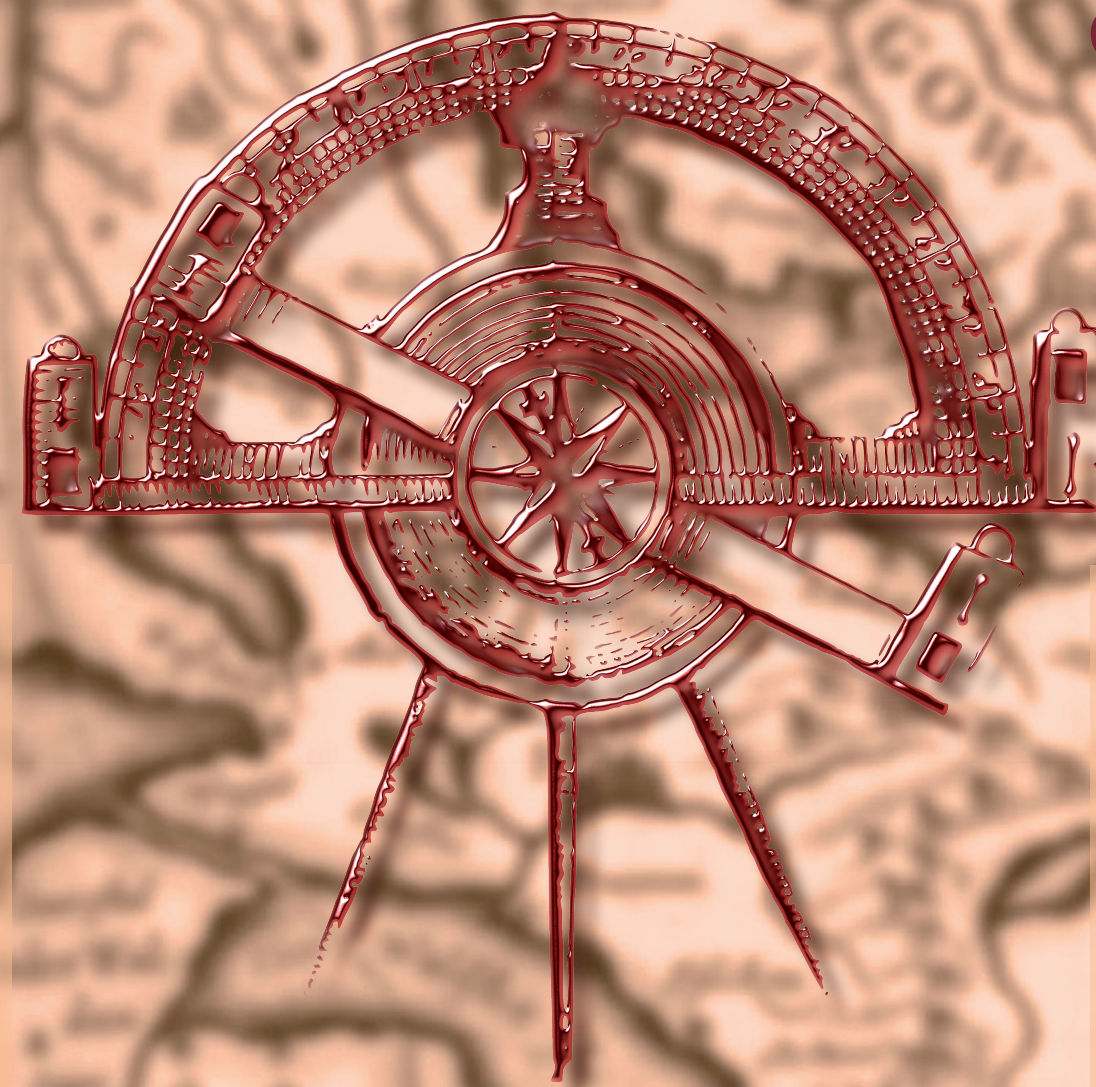
W 1638 roku Blaeu umiera, jego działalność przechodzi w ręce synów Joana i Corneliusa którzy kontynuowali i rozszerzali plany wydawnicze ojca. Działalność firmy po śmierci Corneliusa w 1644 roku kontynuuje Joan. Wydał on szósty a zarazem ostatni tom „*Atlasu Novus*”.

Wydanie *Atlasu Maior* w 1662 roku osiągnęło sukces, zaczął ukazywać się w dużych nakładach. Był najdroższą publikacją drukowaną w siedemnastym wieku. Składał się z 300 stron tekstu uzupełnionego 600 mapami. Mapy były bogato zdobione, często ręcznie barwione i złożone. Odznaczały się kunsztem artystycznym i były charakterystyczne dla wydawnictw Blaeu’a. Odzwierciedlały styl i artyzm okresu tzw. „Złotego Wieku” kartografii. W roku 1672 roku pożar zniszczył drukarnię Blaeu’a, a rok później zmarł drugi syn Joan. Wiele płyt miedziorytniczych uratowano wraz ze zbiorem kartograficznym. Od 1674 roku były one sprzedawane na aukcjach. Oficyna wydawnicza pozostawała w rodzinie Blaeu’a w latach 1695–1696. Zakład przejął Johannes van Keulen. W posiadanie płyt miedziorytniczych weszli tacy wydawcy jak: Frederick de Witt, Pierre Mortier, Peter Schenk i Gerrd Valck Wiele tych map zamieszczono w atlasie dopiero około 1730 roku.

Upadek rodzinnej firmy Blaeu’a spowodował kres dominacji holenderskiej kartografii.

Toonneel des Aerdrycx oft Nieuwe [...] T. 3
Willema Janszooona Blaeu’a

MATTHÄUS MERIAN

1489–1552

Matthäus [Matthaeus, Matthias] Merian der Ältere “starszy” (ur. 22 września 1593 w Bazylei, zm. 19 czerwca 1650 w Bad Schwalbach k. Wiesbaden), szwajcarski znakomity rytownik, działający głównie Niemczech. Najbardziej wszechstronny spośród niemieckich wydawców map, potomek sławnej rodziny artystów osiadłych we Frankfurcie nad Menem. Jest jednym z najbardziej zasłużonych miedziorytników i wydawców siedemnastego wieku.

Posiadając predyspozycje artystyczne uczył się sztuki rytowniczej u miejscowego malarza szkła i miedziorytnika Dietricha Meyera w Zurychu, a następnie u Christopa Murera. Od 1611 roku pracował dla księcia Lotaryngii. Nadal odbywał praktykę u znanych mistrzów, gdzie doskonalili swój kunszt artystyczny. Już w młodości stworzył szczegółowe plany miasta w stylu charakterystycznym dla swojej twórczości np. plan Bazylei wykonany w 1615 roku.

Oosiadł w Oppenheim w 1616 roku, podejmując pracę w wydawnictwie i zakładzie miedziorytniczym Johanna Dietricha de Bry. W następnym roku ożenił się z jego córką. Po śmierci teścia przejął jego firmę edytorską i antykwariat, które początkowo prowadził wspólnie z rodziną zmarłego. Po przeprowadzce do Frankfurtu w 1624 roku Merlan głównie pracował w oficynach wydawniczych, rytując ilustracje do książek, publikacji naukowych, ulotek i kilku obrazów dla rodu Habsburgów.

W 1625 roku zamieszkał na stałe we Frankfurcie i tutaj osiągnął możliwości pełnego rozwoju swoich zdolności artystycznych i organizacyjnych. W 1626 roku uzyskał obywatelstwo miasta Frankfurtu, dzięki czemu mógł pracować jako niezależny wydawca. W 1647 urodziła się jemu córka Maria Sibylla Merian, późniejsza malarka i rysownicza, znana szczególnie ze swych rysunków przyrodniczych.

Wkrótce zainicjował opracowanie przez Johanna Ludwiga Gottfrieda wielkiej kroniki historycznej nazwanej „*Archontologia Europaeum*”, wydawanej przez 106 lat, w latach 1628–1734.

Z niemieckim geografem pisarzem i mierniczym Martinem Zeillerem (1589–1661) wykonał wielotomową „*Topographia Germaniae*” (1642–1655), zawierającą dużą liczbę (ponad 2000) planów i widoków miast Niemiec. Najbardziej wstawił się

Zeiller napisaniem tekstu do tego znanego dzieła, zaś Matthäus Merian zasłynął z wrytowania według miast zamieszczonych w *Topographii* wydanej w 1640 roku, mającej wartość dokumentu. W dwunastu tomach opublikował 1012 rycin miedziorytniczych opartych na jego własnych projektach i innych rytowników.

Na uwagę zasługuje atlas po raz pierwszy opublikowany w Niemczech stanowiący duży zbiór map morskich, wydanych przez Meriana w 1641 roku, a zamieszczonych w dziele Johan Angellii Werdenhagen „*De rebus publicis hanseaticis tractatus*”

Oprócz tego do najbardziej znanego dzieła „*Theatrum Europaeum*” (ukończonego przez jego syna Matthäusa „młodszego”) Merian wykonał 545 rycin miedziorytniczych oraz ilustracje do Pisma Świętego, które są bardzo znanymi miedziorytami na świecie.

Na pracach Meriana wzorował się bezpośrednio przy tworzeniu „*Suecia Antiqua et Hodierna*” Erick Dahlberg (1625–1703), szwedzki feldmarszałek, kwartmistrz i inżynier wojskowy, specjalista od budowy fortyfikacji polowych. Brał udział w kampaniach wojennych m.in. na Polskę w latach 1655–1660. Pozostał po sobie szkice bitew i fortyfikacji, wykorzystane w pracy Samuela Pufendorfa (1632–1694), niemieckiego teoretyka prawa i historyka.

Po jego śmierci, prace prowadzone były przez jego synów Matthäusa zwane-go Młodszym (1621/87) i Caspera (1627/86).

Merian został pochowany we Frankfurcie nad Menem, na cmentarzu ST. Peterkirchhof.

Theatrum Europaeum [...] Matthäusa Meriana